

Krystyna Dzwonkowska-Godula*

 <https://orcid.org/0000-0002-4854-2824>

Dagmara Rode**

 <https://orcid.org/0000-0002-7339-9492>

Feministyczne interwencje na rzecz dostępu do aborcji – przykłady i kierunki analizy

Streszczenie

Artykuł przedstawia dwie feministyczne interwencje na rzecz dostępu do aborcji – kanadyjską Aborcijną Karawanę z 1970 r. i polski Aborcyjny Patrol z roku 2023. Akcje te dzieli ponad pół wieku i tysiące kilometrów oraz szersza strategia działań na rzecz dostępu (prawa) do aborcji. Ich analiza pozwala jednak uchwycić punkty wspólne i podobieństwa. Dwa studia przypadków posłużyły do zebrania użytecznych kategorii opisu i zaproponowania kierunków analizy feministycznych interwencji jako takich. Są to: logiki protestu, emocje, performatywność,

* Dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Instytut Socjologii, ul. Rewolucji 1905 r. 41/43, 90-214 Łódź, e-mail: krystyna.dzwonkowska@uni.lodz.pl

** Dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Informatologii i Bibliologii, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź, e-mail: dagmara.rode@uni.lodz.pl

Received: 3.12.2025. Verified: 2.01.2026. Accepted: 30.01.2026.

© by the Authors, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding information: The Polish National Agency for Academic Exchange, The Bekker Programme (the research project “Reproductive Politics and Reproductive Justice in Poland and Canada” carried out by Krystyna Dzwonkowska-Godula in 2021–2022). **Conflict of interests:** K.D.-G. – Article was authored by the co-editor of the issue; editorial and review handled independently by Marcin Kotras (editor-in-chief); D.R. – None. **Ethical considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the Authors in the preparation of the work is:** K.D.-G. 50%, D.R. 50%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

karnawalizacja, widzialność, medializacja, obywatelskie nieposłuszeństwo, wandalizm interakcyjny, wreszcie „feministyczna psujzabawa”.

Słowa kluczowe: aborcja, feministyczne interwencje, ruchy feministyczne, Aborcyjna Karawana, Aborcyjny Patrol

Feminist Interventions for Access to Abortion: Examples and Directions of Analysis

Summary

This article examines two feminist interventions for access to abortion: the Canadian Abortion Caravan of 1970 and the Polish Abortion Patrol of 2023. Despite being separated by more than half a century and thousands of kilometres, as well as differing in their broader strategy for action for access (right) to abortion, these interventions share commonalities that can be identified through analysis. The two case studies were used to identify useful descriptive categories and suggest directions of analysing such feminist interventions. These categories include: the logic of protest; emotions; performativity; carnivalisation; visibility; mediatisation; civil disobedience; interactive vandalism; and, finally, “feminist killjoy”.

Keywords: abortion, feminist interventions, feminist movements, Abortion Caravan, Abortion Patrol

Wprowadzenie

W niniejszym artykule posługujemy się pojęciem interwencji, rozumiejąc je jako celowe działania, podejmowane wobec zaistniałej rzeczywistości, która w przekonaniu osób je podejmujących jest niesatysfakcjonująca, niesprawiedliwa, krzywdząca i wymaga zmiany. Koresponduje to ze słownikową definicją interwencji, określanej jako „włączanie się w bieg jakiejś sprawy, zwykle przybierającej niepomysłny obrót” (Dunaj 1996), „wtrącenie się w jakąś sprawę; wywieranie na kogoś wpływu w celu uzyskania określonego efektu (np. zmiany jakiejś decyzji); starania, zabiegi z tym związane” (Szymczak 1990).

Przedmiotem naszego zainteresowania są interwencje feministyczne, przedsięwzięte w reakcji na restrykcyjne prawo aborcyjne, traktowane jako zagrożenie dla wolności i praw kobiet (osób mogących być w ciąży). Lucy Delap, analizując ruch feministyczny w perspektywie globalnej, stwierdza, że „feministki napędza do działania haniebna rzeczywistość, w której kobiety są pozbawiane kontroli nad swoimi ciałami” (Delap 2024: 8). Ów reaktywny charakter działań podkreśla tytuł raportu Funduszu Feministycznego *Jest opresja, jest opór*. W jego wstępie czytamy: „Współczesny feminizm [...] jest przede wszystkim działaniem. Działaniem wynikającym z niezgody na *status quo*, z wewnętrznego «musu», silnego, osobistego przekonania o konieczności reakcji” (FemFund 2022: 6).

Analizujemy dwa działania – tytułowe i zdefiniowane wyżej interwencje, podjęte oddolnie, przez grupy czy organizacje społeczne na rzecz dostępu do aborcji, w sytuacji gdy dostęp ten jest lub może być ograniczony czy uniemożliwiony. Interwencje te są przez nas traktowane jako formy feministycznego aktywizmu i szerzej: feministycznego ruchu społecznego (por. m.in. Malinowska 2000; Helios, Jedlecka 2016; Delap 2024), walczącego ze społecznymi nierównościami płciowymi, dążącego do równouprawnienia płci i sprawiedliwości płciowej obejmującej m.in. respektowanie praw reprodukcyjnych jako praw człowieka. Podzielamy stanowisko łączące możliwość przerywania ciąży z prawami reprodukcyjnymi i autonomią prokreacyjną mającymi gwarantować m.in. wolność decydowania o posiadaniu potomstwa, a tym samym stanowienia o swoim ciele, zdrowiu i życiu (por. m.in. FEDERA 2001; Różyńska 2016; Szelewa 2017; Helios, Jedlecka 2024). Zgadza się też z ujęciem podkreślającym wzajemną zależność feministycznego aktywizmu i feministycznych badań. Zdaniem Aleksandry Derry fraza „feminizm jako interwencje” „podpowiada, by traktować feminizm jako wielowątkowe i zróżnicowane podejście badawcze i krytyczne, ale nie zapominać, że zasadniczo służy ono prowadzeniu określonych działań/interwencji. Feminizm to teorie i praktyki jednocześnie, a właściwiej rzecz ujmując, wzajemnie na siebie oddziałujące teorio-praktyki” (Derra 2015: 11–12).

Ramy metodologiczne

Nasze rozważania oparte są na studium przypadku (*case study*) – strategii badawczej ukierunkowanej na poznanie i charakterystykę zjawiska na podstawie jego wybranej egzemplifikacji (Flyvbjerg 2005; Stake 2005; Pawłowska 2011; Strumińska-Kutra, Kołodkiewicz 2012; Koźuch, Marzec 2014; Yin 2024). Jak zauważają M. Strumińska-Kutra i I. Kołodkiewicz, poza całościowym opisem i zrozumieniem przypadku wraz z otaczającym go kontekstem, celami tego podejścia badawczego mogą być: stworzenie abstrakcyjnych, ogólnych pojęć, służących do deskrypcji i interpretacji zjawiska; stworzenie teorii dotyczącej danego obszaru społecznej

rzeczywistości; modyfikacja lub uzupełnienie istniejących teorii; odniesienie do szerszej kategorii tego typu zjawisk bądź „dostarczenie praktycznych rozwiązań określonego rodzaju problemów, na przykład organizacyjnych, związanych z ewaluacją interwencji społecznych” (Strumińska-Kutra, Kołodkiewicz 2012: 4). Mamy wówczas do czynienia z instrumentalnym studium przypadku, służącym wglądowi w określone kwestie czy zrewidowaniu uogólnień (Stake 2005: 445; Silverman 2008: 169), a także z eksploracyjnym studium przypadku, zorientowanym na „sformułowanie pytań badawczych lub procedur do wykorzystania w późniejszym badaniu, niekoniecznie będącym studium przypadku” (Yin 2024: 331). Nie tyle wybrany *case* jest w centrum uwagi jako wyjątkowy czy interesujący i ważny sam w sobie, co pozwala – jak w naszym badaniu – na zilustrowanie za jego pomocą teoretycznych kategorii i pokazanie ich zastosowania, sformułowanie badawczych rekomendacji i potencjalnych kierunków analizy. Nie jest zatem naszym celem jedynie opisanie i zrozumienie wybranych feministycznych interwencji (do czego sprostawa się „wewnętrzne studium przypadku” – Stake 2005: 445; por. Strumińska-Kutra, Kołodkiewicz 2012). Przyjmujemy założenie, że „szczegółowy opis wraz z pogłębioną analizą powinny umożliwić zrozumienie danego przypadku, a także sformułowanie wniosków dotyczących zjawisk lub teorii, których ten przypadek miał być przykładem” (Strumińska-Kutra, Kołodkiewicz 2012: 3).

Jak zauważa R. Stake, wybrany do badania przypadek może być postrzegany jako typowy dla innych przypadków lub nie (Stake 2005: 445). Kluczowe jest przedstawienie jego kontekstu (Strumińska-Kutra, Kołodkiewicz 2012: 1). Objęcie analizą dwóch przypadków („podwójne studium przypadku” – por. Yin 2024: 99), pod pewnymi względami podobnych, pod innymi różnych (co pokażą dalsze rozważania), służy poszukiwaniu kategorii teoretycznych pozwalających z jednej strony na uchwycenie ogólnego obrazu, ustalenie wspólnych cech czy wzorów interwencji feministycznych w ramach aborcyjnego aktywizmu, z drugiej – na określenie specyficznych aspektów każdej z nich (por. Koźuch, Marzec 2014: 39). Wskazuje się, że studium przypadku jest wykorzystywane często w badaniach eksploracyjnych, a także stosowane z powodzeniem „w badaniach międzykulturowych, których podstawowym celem jest zrozumienie zjawisk zachodzących w różnym kontekście kulturowym oraz w badaniach zjawisk nietypowych lub ekstremalnych” (Hartley 2004: 325–326, za: Koźuch, Marzec 2014: 42).

W niniejszym artykule zestawiamy ze sobą dwie interwencje na rzecz dostępu do aborcji odległe zarówno czasowo, jak i geograficznie: kanadyjską Aborcyjną Karawanę z 1970 r. oraz polski Aborcyjny Patrol z roku 2023 dzieli ponad pół wieku oraz tysiące kilometrów¹. O wyborze tych przypadków zadecydowało wykorzysta-

¹ Wybór przypadków z tych dwóch krajów wiąże się także z realizowanymi przez autorki projektami badawczymi. Obie badaczki analizują aktywizm aborcyjny w Polsce. Krystyna Dzwonkowska-Godula w latach 2021–2022 była stypendystką Narodowej Agencji Wymiany

nie przez nie kulturowego toposu o wielowiekowej tradycji – motywu wędrowki/drogi. Obie interwencje oparte były na przemieszczaniu się w przestrzeni, by dotrzeć do szerszej grupy odbiorczyń/odbiorców, a także, ze względu na nietypowość aktywności, przyciągnąć uwagę mediów. Podróże, jakie podjęły działaczki Vancouver Women’s Caucus i Aborcyjnego Dream Teamu, pozwoliły rozciągnąć w czasie akt protestu, nadać mu charakter dłuższego performansu, umożliwiając tym samym dołączanie do działania w trakcie oraz budowanie przez organizatorki złożonego przekazu. W obu przypadkach wykorzystane zostały nawiązania kulturowe, rozpoznawalne symbole i wyraziste rekwizyty, w obu interwencjach wreszcie działanie nie tylko wyrastało z określonych emocji, ale także na wywoływaniu emocji bazowało. Tym, co różni wybrane interwencje, to szersza strategia walki o prawa reprodukcyjne, ale też, być może przede wszystkim, tonacja emocjonalna – powagę i smutek ewokowane przez Aborcyjną Karawanę zastąpił humor i memiarska prześmiewczość Aborcyjnego Patrolu.

Celem artykułu jest omówienie tych dwóch studiów przypadków oraz zaproponowanie ram interpretacyjnych i kierunków analizy tego typu interwencji. Kategorie opisu wybranych *case studies* wyznaczyły następujące pytania badawcze: co było przyczyną podjęcia interwencji? Co było jej celem? Jaki kształt miały podjęte działania? Co było/jest efektem interwencji? Z jakim odbiorem się spotkała? W studiach przypadku opierałyśmy się na analizie danych zastanych, poświęconych wybranym interwencjom, obejmujących: różne formy ich udokumentowania, jak udostępnione zdjęcia, manifesty, wypowiedzi medialne uczestniczek; treści medialne oraz opracowania naukowe i popularnonaukowe na ich temat. Podstawę źródłową w badaniu Aborcyjnej Karawany stanowiły publikacje (o charakterze naukowym i popularno-naukowym) jej poświęcone (Sethna, Hewitt 2009; Stettner 2013; Sethna, Stettner 2015; Sethna, Hewitt 2018; Wells 2020) oraz materiały dostępne w wirtualnym archiwum Abortion Caravan – Rise Up! Feminist Digital Archive: dokumenty, ulotki, zdjęcia, a także wywiady z aktywistkami (Rise Up). Dodatkowo wykorzystane zostały inne opracowania, w których Aborcyjna Karawana nie była głównym tematem, ale wspomniano o niej jako znaczącym wydarzeniu w historii kanadyjskiego ruchu na rzecz dostępu do aborcji (Saurette, Gordon 2016; Stettner 2016; Ackerman, Stettner 2019). Analiza Aborcyjnego Patrolu oraz szerzej działalności Aborcyjnego Dream Teamu oparta była na treściach publikowanych na profilach kolektywu w mediach społecznościowych (Facebook i Instagram) od początku jego działalności w 2016 r., w tym przede wszystkim tych dotyczących

Akademickiej, Program im. Bekkera, realizując pobyt badawczy w Institute of Feminist and Gender Studies, Uniwersytet w Ottawie, Kanada w związku z projektem *Polityka reprodukcyjna i sprawiedliwość reprodukcyjna w Polsce i Kanadzie*. Analiza Aborcyjnej Karawany i niniejszy współautorski artykuł jest jednym z rezultatów tego przedsięwzięcia badawczego i współpracy z prof. Christabelle Sethną.

wybranej interwencji, oraz artykułach medialnych poświęconych ADT i Aborcynom Patrolowi, w szczególności wypowiedziach członkiń grupy (m.in. Sroczyński 2020; Chrzczonowicz 2022, 2023, 2024; Kołodziej 2023; Nodzyńska 2023; Wężyk 2023; Wierciński 2023).

Struktura narracji w dalszej części artykułu odpowiada kolejnym etapom naszego przedsięwzięcia badawczego. Najpierw przedstawiamy opisy przypadków stworzone w oparciu o wskazane wyżej pytania. Następnie prezentujemy „repertuar analityczny” (Yin 2024: 215) – kategorie, które okazały się przydatne w analizie opisanych interwencji i które wyłoniłyśmy w efekcie „gry” z danymi i poszukiwania obiecujących wzorców, spostrzeżeń lub koncepcji” (Yin 2024: 204). Inspiracje czerpałyśmy z literatury przedmiotu dotyczącej ruchów społecznych, feminizmu i ruchu feministycznego, aktywizmu, w tym aktywizmu cyfrowego, protestu i innych form zbiorowej aktywności, opartej na oporze i kontestacji.

Studium przypadku 1 – Aborcyjna Karawana

Aborcyjna Karawana jest traktowana w ramach kanadyjskiego ruchu na rzecz praw reprodukcyjnych jako punkt zwrotny w historii walki o prawa reprodukcyjne w Kanadzie, przełomowa ogólnokrajowa mobilizacja kobiet, która zapoczątkowała proces prowadzący do pełnej dekryminalizacji aborcji w 1988 (Action Canada 2020). O jej znaczeniu świadczą wiele publikacji na jej temat² mających charakter naukowy, ale i popularyzatorski, w tym zebranie i udostępnienie różnego rodzaju dokumentów w cyfrowym archiwum, poświęconym tej feministycznej interwencji (Rise Up).

Aborcijną Karawanę zainicjowała feministyczna, lewicowa grupa Vancouver Women’s Caucus, działająca od 1968 r., początkowo na Uniwersytecie Simon Fraser. Interwencja była reakcją na wprowadzenie ustawy Omnibus Bill w 1969 r. dopuszczającej aborcję (kryminalizowaną w Kanadzie od 1869 r.) jedynie w przypadku zagrożenia życia lub zdrowia kobiety. Dodatkowe restrykcje wiązały się z medykacją przerywania ciąży, które mogło zostać przeprowadzone jedynie w akredytowanym szpitalu, za zgodą komisji lekarskiej (Therapeutic Abortion Committee – TAC) składającej się z trzech lekarzy, dowolnie interpretujących wskazania do legalnej aborcji. W ustawie nie zdefiniowano pojęcia „zdrowie” ani nie nałożono na szpital obowiązku posiadania komisji (*No Choice* 2023: 177). W związku z ograniczoną liczbą spełniających wymagania szpitali i ich koncentracją w dużych miastach możliwość przerywania ciąży była bardzo ograniczona. Wspomniana wyżej organizacja zainicjowała w grudniu 1969 r. powstanie Służby Informacyjnej ds. Aborcji (Abortion Information Service – AIS), która wspierała kobiety w dostępie do aborcji (także poza systemem). Według zebranych przez

² Wymieniono je wcześniej, wskazując jako podstawę źródłową w niniejszym studium przypadku.

nią danych w ciągu pierwszych czterech miesięcy działalności AIS na 300 kobiet, które się do niej zgłosiły, jedynie 10 uzyskało zgodę na legalny zabieg (czyli 19 na 20 kobiet spotkało się z odmową) (Sethna, Hewitt 2009: 471). W prowincji British Columbia, pod koniec lat 60., dotyczyło to jedynie jednego procenta kobiet ubiegających się o możliwość przerwania ciąży (Wells 2020: 67). Ustalono, że osobami, które mogą liczyć na przychylność ze strony TAC są białe, zamężne kobiety z klasy średniej.

Wobec restrykcyjnego prawa aborcyjnego i nierówności społecznych w dostępie do legalnej aborcji Vancouver Women's Caucus zorganizowało Aborcyjną Karawanę. W kwietniu 1970 r. 17 kobiet wyruszyło w podróż z Vancouver do Ottawy – 4800 km przez Kanadę. Kluczowym elementem i symbolem karawany była furgonetka (van) z czarną trumną na dachu, wypełnioną wieszakami i symbolizującą śmierć kobiet zmuszonych, wobec braku legalnych możliwości, do przerwania ciąży niebezpiecznymi metodami. W trakcie trasy organizowano wiece, spotkania informacyjne i uliczne spektakle (*guerrilla theatre*) piętnujące obowiązujące restrykcyjne prawo aborcyjne i nierówny dostęp kobiet do legalnej aborcji. W skeczach przedstawiano komisję lekarską, która kolejno odrzucała wnioski różnych kobiet, ubiegających się o aborcję, poza bogatą kobietą, której wysoki społeczno-ekonomiczny status symbolizowało futro i trzymana w ustach srebrna łyżka (Sethna, Hewitt 2009: 472). Za odprawionymi z kwitkiem kobietami czaił się „czarny aborcjonista” – postać w pelerynie, symbolizująca nielegalne i ryzykowne zabiegi przerwania ciąży. W dramatycznym finale spektaklu jedna z kobiet popełniała samobójstwo, pijąc truciznę. W Vancouver, przed ruszeniem w dalszą drogę, po przedstawieniu aktywistki udały się z transparentami, uderzając łyżkami w garnki, pod pomnik mężczyzn poległych na wojnie. Pokazywały, że kobiety są ofiarami polityki rządu posługującego się restrykcyjnym prawem aborcyjnym jako bronią zagrażającą ich zdrowiu i życiu (Sethna, Hewitt 2009: 472).

Celem jadącej przez kraj Aborcyjnej Karawany było nagłośnienie dramatycznych skutków bieżącej polityki reprodukcyjnej i domaganie się dostępu bez ograniczeń do aborcji, traktowanej jako prawo człowieka i warunek wolności kobiet. Hasła na transparentach głosiły m.in. „Abortion is our right” (Aborcja jest naszym prawem), „Free abortion on demand” (Aborcja dostępna na żądanie), „Every child a wanted child” (Każde dziecko chcianym dzieckiem). Na paskach wokół talii maszerujące (już w Ottawie, pod siedzibą parlamentu) miały kartki z napisem „This Uterus is Not Government Property” (Ta macica nie jest własnością rządu)³.

Zaplanowano, że karawana dotrze do Ottawy w weekend, w którym w Kanadzie świętuje się Dzień Matki, co też miało symboliczne znaczenie. 9 maja aktywistki wraz z grupami kobiecymi z całego kraju zebrały się na Wzgórzu Parlamentarnym. Około 300 kobiet maszerowało z transparentami, domagając się zniesienia

3 Tłum. własne.

prawa aborcyjnego. Następnie część uczestniczek ruszyła pod rezydencję premiera Pierre'a Trudeau, domagając się spotkania z nim. Przedarły się przez bramę, złożyły trumnę przy wejściu i usiadły na trawniku. Na trumnie umieściły przedmioty używane do aborcji: worki na śmieci, druty dziewiarskie, węże od odkurzacza, płyn do dezynfekcji Lysol (Sethna, Hewitt 2009: 491). Dwa dni później (11 maja) około 25 kobiet, korzystając z podrobionych przepustek, weszło do galerii Izby Gmin, nie wzbudzając podejrzeń ochrony. W trakcie obrad wstały, wykrzyczały swoje postulaty i przykuły się do krzeseł wniesionymi w torebkach łańcuchami rowerowymi. Jedna z uczestniczek przejęła system tłumaczeń, aby jej słowa rozbrzmiały w całej sali, inna rzuciła bombę wodną w kierunku pustego fotela premiera. Po raz pierwszy w historii Kanady posiedzenie Izby Gmin zostało przerwane. Kobiety spodziewały się aresztowań (miały przy sobie pieniądze na kaucję), ale nie zostały zatrzymane. Po wyprowadzeniu z sali uczestniczki spaliły kopię prawa aborcyjnego przed budynkiem i uniosły zaciśnięte pięści w geście solidarności.

Wskazuje się, że Aborcyjna Karawana była pierwszą ogólnokrajową kampanią feministyczną w Kanadzie, która skutecznie wykorzystwała media do wywarcia presji na rząd (Freeman 2011). Służyły temu różne wykorzystywane środki i formy działania (w tym komunikaty dla mediów i konferencje prasowe), przyczyniające się do widowiskowości akcji. W prasie i telewizji, obok relacji z wydarzeń opatrzonych sensacyjnymi tytułami i często utrzymanych w pogardliwym tonie („wrzeszczące kobiety”), ukazywały się także poważne artykuły o prawach reprodukcyjnych. Strategia medialna – dramatyczne obrazy i performatywne gesty – stała się inspiracją dla późniejszych ruchów *pro-choice*.

Aborcyjna Karawana jest traktowana jako punkt zwrotny w aktywizmie na rzecz dostępu do aborcji w Kanadzie: wywołała ogólnokrajową debatę o prawie do przerywania ciąży, przełamała tabu i stała się symbolem walki o prawo do wyboru. W dłuższej perspektywie przyczyniła się do liberalizacji prawa aborcyjnego w Kanadzie (pełna dekryminalizacja nastąpiła w 1988 r.).

Studium przypadku 2 – Aborcyjny Patrol

Aborcyjny Patrol to jedno z działań Aborcyjnego Dream Teamu, grupy, której przypisać należy zwrot ku aktywizmowi proaborcyjnemu, nie jedynie *pro-choice* w polskich działaniach na rzecz prawa (dostępu) do aborcji. ADT założony został przez cztery działaczki (Natalia Broniarczyk, Kinga Jelińska, Karolina Więckiewicz, Justyna Wydrzyńska), mające za sobą doświadczenia aktywizmu w ruchu na rzecz praw reprodukcyjnych, w roku 2016, tym samym, w którym w proteście wobec inicjatywy ustawodawczej mającej na celu zakaz aborcji powstały nowe organizacje i grupy feministyczne, takie jak Dziewuchy Dziewuchom (i lokalne grupy) czy Ogólnopolski Strajk Kobiet. Jak wspomina Broniarczyk, „[z]akładając

w 2016 roku ADT chciałyśmy wbić kij w mrowisko” (Chrzczonowicz 2022). ADT powstał niejako w kontrze do dyskursów dominujących w środowiskach *pro-choice*, które Broniarczyk określa mianem „języka aborcyjnej poprawności politycznej” (Sroczyński 2020), czyli opowiadających się za wyborem, choć niekoniecznie już za aborcją, traktowaną jako mniejsze zło, trudny wybór czy moralnie gorsze rozwiązanie.

Sam ADT opisuje się w następujący sposób: „Pomagamy w aborcjach i mówimy o aborcji normalnie – bez tabu, bez dramatu, bez przeklemań, bez strachu. aka znachorki aborcyjne” (Aborcyjny Dream Team). Akcent położony został na strategię łączącą zmianę kulturową (czy też dyskursywną) z pomaganiem osobom potrzebującym przerwania ciąży (zob. Chrzczonowicz 2022); ADT od początku swojego istnienia informuje, edukuje, ale także wspiera osoby potrzebujące aborcji. Wsparcie to znacznie poszerzyło swój zakres w 2019 r., kiedy została powołana do życia parasolowa Aborcja bez Granic (grupa organizacji umożliwiających dostęp do aborcji poza granicami Polski), i ponownie w 2025 r., kiedy powstała przychodnia Abotak w Warszawie. Komunikacji prowadzonej przez ADT przede wszystkim w mediach społecznościowych – ale nie wyłącznie, o czym niżej – warto przyrzeć się z uwagi na znaczącą zmianę tonu. W miejsce emocji dominujących podczas tzw. czarnych protestów, balansujących między przerażeniem a rozpaczą i cierpieniem, pojawia się nastroj „waleczny” (Chrzczonowicz 2022), ironia, humor i wściekłość, a strategię ruchu *pro-choice*, podtrzymujące stygmatyzację aborcji i oparte na wykluczeniu (Cullen, Korolczuk 2019), zastąpione zostają samopomocą i samoorganizacją. ADT kładzie nacisk na to, że aborcja jest codziennym doświadczeniem wielu osób, a każdy powód decyzji o przerwaniu ciąży jest właściwy; aborcja jest też procedurą bezpieczną, a przeprowadzana metodą farmakologiczną dodatkowo nie wymaga ścisłego nadzoru lekarskiego.

Wprowadzanie tego punktu widzenia do mainstreamu polskiego dyskursu publicznego nie odbywa się bez kontrowersji i prowokacyjnych interwencji, jak utrzymana w kolorze różowym okładka „Wysokich Obcasów” z uśmiechniętymi członkiniami ADT i hasłem „Aborcja jest ok” czy zaprezentowanie podczas debaty parlamentarnej tabletek aborcyjnych, numeru do Aborcji bez Granic i instrukcji zażywania Mifepristonu i Misoprostolu podyktowanej do protokołu sejmowego. Także usytuowanie aborcyjnej przychodni – w której można nie tylko otrzymać informację i wsparcie, ale także przeprowadzić swoją aborcję w tzw. mizolatce – w bezpośrednim sąsiedztwie polskiego parlamentu, czytelnie pokazuje intencje działaczek. Chodzi o przełamywanie tabu i normalizowanie przerywania ciąży, o wprowadzanie tematu aborcji na własnych zasadach do debaty publicznej, zdominowanej dotąd przez fundamentalistyczny język przeciwników aborcji.

Taki też charakter ma omawiana przez nas interwencja. Aborcyjny Patrol to objazd po nadmorskich miejscowościach w czasie wakacji w gęście, jak przypominają same działaczki, powrotu do pierwotnego charakteru grupy, której pierwsza

nazwa była nieco dłuższa i brzmiała: Aborcyjny Dream Team on Tour. Aborcyjny Patrol został przedsięwzięty w reakcji na wyrok sądu pierwszej instancji w sprawie Wydrzyńskiej, skazujący ją za pomoc w aborcji poprzez przekazanie swoich tabletek osobie potrzebującej. Broniarczyk wyjaśnia: „[n]ie mogliśmy pozwolić, żeby wyrok skazujący Justynę Wydrzyńską nas załamał. Przeciwnie, korzystamy z widoczności. Właśnie ruszamy w trasę nad polskie morze, aby tam mówić głośno i bez tabu o aborcji” (Nodzyńska 2023). Chodzi także o to, by przełamać strach przed informowaniem o aborcji i pokazać, że aborcje się dzieją. W kilku miastach zaplanowane zostały spotkania informacyjne w przestrzeni publicznej – można podczas nich było porozmawiać z aktywistkami, otrzymać aborcyjne gadżety, wysłuchać odczytywanych opowieści o doświadczeniu aborcji. Wybór nadmorskich miast zdaje się oczywisty – w okresie wakacji można tam spotkać wielu turystów i turystek z różnych części kraju, stosunkowo łatwo też dotrzeć do ludzi młodych.

Wymogi spotkań informacyjnych nie tłumaczą jednak „kolorow[ej], wakacyjn[ej], krzykliw[ej] stylistyk[i]” (Kołodziej 2023), którą posłużył się ADT. Uwagę zwraca chociażby „abortowóz” o wdzięcznej nazwie Landryna, z zewnątrz oklejony kolorową folią z motywem palm oraz informacją o Aborcji bez Granic z numerem telefonu. Osoby piszące o akcji zwracają też uwagę na różowe wnętrza (Nodzyńska 2023) tej odpowiedzi na tzw. płodobusy (Kołodziej 2023) – krążące po ulicach lub zaparkowane pod oddziałami ginekologiczno-położniczymi samochody organizacji antyaborcyjnych, oklejone drastycznymi materiałami, które prócz wizualnej propagandy posługują się także dosadnym komentarzem, emitowanym z głośników. Abortowóz, jak wyjaśniają działaczki, ma być widoczny z daleka i ułatwiać znalezienie miejsca spotkania (Wierciński 2023).

Intertekstualnym odniesieniem jest zresztą sama nazwa akcji, która odwołuje się do jednego z najpopularniejszych seriali telewizyjnych, *Słonecznego patrolu* (*Baywatch*, 1989–2001, NBC, Syndication, USA) (Kołodziej 2023). Produkowany w latach 1989–2001 serial opowiadał o grupie ratowników i ratowniczek pracujących na kalifornijskiej plaży; zdarzenia z pracy przeplatał z wątkami z życia osobistego postaci. Określany był jako „T and A” (*tits and ass*, pl: cycki i dupa), z uwagi na fetyszyzowanie obrazów idealnych ciał zarówno kobiet, jak i mężczyzn (Nelson 1997). Serial doczekał się licznych przeróbek i parodii; w polskiej popkulturze wyjaśnienia sensu serialu dokonał zespół Big Cyc w piosence *Słoneczny patrol* (1999). Prócz odwołania w nazwie akcji ADT zrealizował także sesję zdjęciową w charakterystycznych czerwonych kostiumach. Ujęcie z tej sesji możemy obejrzeć w filmie *Nie jesteś sama* (reż. Karolina Domagalska, 2024), kiedy trzy członkinie ADT idą po plażę w nieco bardziej niż w oryginalnej wersji zabudowanych czerwonych kostiumach (Broniarczyk dodatkowo ma na sobie czerwoną bluzę z charakterystycznym napisem „Pomagam w aborcjach”), w rękach trzymając dmuchane „pływaki”. Odwołanie jest tu najzupełniej czytelne, wnosząc odrobinę prześmiewczy,

humorystyczny ton, ale również przypominając, że bohaterki filmu – tak jak postaci z serialu – zajmują się działalnością ratowniczą.

ADT mówi o aborcji za pomocą popkulturowych odniesień, nadając dyskusji charakter zupełnie odmienny od dotychczasowych publicznych debat, odwołujących się najczęściej do kategorii moralnych i religijnych oraz silnie nacechowanych negatywnym obrazem aborcji. Tymczasem okazuje się, że można podejmować ten temat w tonie lekkim, czyniąc z niego przedmiot wakacyjnych spotkań. Temu celowi – uwidocznieniu tematu przerywania ciąży i znormalizowaniu go w przestrzeni publicznej – służą gadżety dystrybuowane przez ADT. Są to przede wszystkim kolorowe wlepki z hasłami i numerem do Aborcji bez Granic. Przeznaczone do umieszczania w przestrzeni publicznej czy oklejania urządzeń mobilnych jak komputery czy telefony, wlepki pełnią ważną funkcję informacyjną i perswazyjną, ale także przesuwają aborcyjny dyskurs w przestrzenie dotąd zarezerwowane dla przedsięwzięć subkulturowych czy reklamowych. Usytuowane w przestrzeni publicznej komunikują, że przerywanie ciąży to codzienne doświadczenie – które łączy wiele z użytkujących ową przestrzeń osób – a nie abstrakcyjny temat sejmowej debaty. Pełnią rolę, jak określa je An Xiao Mina, fizycznych memów (Mina 2019), które komunikują memiczne przesłanie w przestrzeni realnej.

Podobne funkcje pełnią inne gadżety – jak przypinki, torby, koszulki, bluzy, ręczniki plażowe (w dwóch wersjach, różniących się dosłownością przekazu), parawany (!) czy tatuaże wodne. Nadają widoczność, stanowią ideową deklarację osoby je użytkującej, ale są także wdzięcznym obiektem do sfotografowania i umieszczenia w sieci, a więc przetworzenia na mem obrazkowy (Mina 2019). ADT nie tylko sam to robi – na przykład dystrybuując w mediach społecznościowych zdjęcie trzech aktywistek w czerwonych kostiumach na wieżycze ratowniczej przyozdobionej ręcznikiem plażowym z logo i numerem Aborcji bez Granic – ale także świadomie projektuje tego rodzaju sposób wykorzystania gadżetów. Broniarczyk w rozmowie z „Vogue” wyjaśnia: „Mam nadzieję, że ta kolorowa, wakacyjna, krzykliwa stylistyka, którą przygotowaliśmy, zachęci chociażby do zrobienia zdjęcia numeru telefonu czy adresu e-mail, na który można się odezwać” (Kołodziej 2023). Można wskazać tu spójną strategię komunikacyjną ADT, który, co jest charakterystyczną cechą cyfrowego feminizmu (Baer 2016), płynnie porusza się pomiędzy sferą online i offline. W tym sensie Aborcyjny Patrol tyleż był interwencją w przestrzeni publicznej, co czymś w rodzaju performatywnego mema (Mina 2019), z góry obliczonego na funkcjonowanie w mediach (niewylącznie społecznościowych).

Przemianę w łonie polskiego ruchu *pro-choice/pro-abo* dobrze pokazuje także zestawienie z inną feministyczną interwencją, w większym może nawet stopniu nastawioną na oddźwięk medialny i rozpoczęcie dyskusji – wizytą statku Langenort w roku 2003. Langenort, będący własnością organizacji Women on Waves, przypłynął do Władysławowa na dwa tygodnie, w trakcie których wolontariuszki udzielały informacji na temat zagadnień związanych ze zdrowiem seksualnym.

Statek trzykrotnie wypłynął na wody międzynarodowe, by zgodnie z misją organizacji umożliwić potrzebującym osobom zażycie środków do aborcji farmakologicznej. Akcja ta wzbudziła duże zainteresowanie mediów, wizycie statku towarzyszyły protesty pravicowych polityków; podjęte zostało także śledztwo prokuratorskie (Women on Waves).

Zestawienie tych dwóch interwencji dobrze pokazuje, jak wiele zmieniło się w polskim aktywizmie *pro-choice/pro-abo*. W 2003 r. ratunek przypłynął z zewnątrz, od zagranicznej organizacji feministycznej, której misją jest pomoc osobom mieszkającym w krajach o ograniczonym dostępie do usług z zakresu zdrowia reprodukcyjnego. W 2023 r. ADT wyruszył na nadmorski patrol z centrum kraju, a biorąc pod uwagę siedzibę Abotak przy ulicy Wiejskiej, można wręcz powiedzieć, że spod polskiego parlamentu. O aborcji mówi się na otwartych spotkaniach w przestrzeni publicznej, w swojej odpowiedzi na dominację antyaborcyjnych ciężarówek czy krwawych banerów, z którymi demonstrują przeciwnicy wyboru. Broniarczyk wyjaśnia: „[s]ymbolicznie chcemy trochę odebrać przestrzeń ich krzywdzącej narracji, która dominuje w przestrzeni publicznej” (Kołodziej 2023), zaś w innym miejscu dodaje: „[n]ie jesteśmy tu po to, żeby demonstrować poglądy. Jesteśmy tu po to, żeby pokazywać, że można zrobić bezpieczną aborcję” (Wierciński 2023).

Aborcyjny Patrol, jeśli wierzyć relacjom Oko.press (Chrzczonowicz 2023, 2024) i „Wysokich Obcasów” (Wężyk 2023), nie wzbudził szerszych protestów czy aktów agresji. Dziennikarki relacjonujące spotkania wskazują na odbiór raczej przychylny (bardziej krytyczne są tu „Wysokie Obcasy” pokazujące zniuansowanie reakcji), życzliwe zainteresowanie i wsparcie dla aktywistek. To także świadczy o zmianie, jaka się dokonała, nawet od pierwszych spotkań organizowanych przez ADT, mających miejsce w zamkniętych przestrzeniach, wciąż jeszcze w atmosferze niepewności, o czym można, a o czym nie można mówić głośno (Chrzczonowicz 2022).

Kierunki analizy

Przyjęta w niniejszym podwójnym studium przypadku strategia analityczna zorientowana była na „pogrupowanie danych wokół kilku znaczących, ukierunkowujących dalszą analizę pojęć” (Yin 2024: 214). W efekcie powstała lista pojęć i koncepcji stanowiących narzędzia poznawcze, które znalazły zastosowanie w badaniu obu przypadków, umożliwiając uchwycenie różnych ich cech i aspektów. Tworzą one swoistą skrzynkę narzędziową, do której sięgnąć mogą badaczki i badacze zajmujący się różnego rodzaju, nie tylko feministycznymi, interwencjami społecznymi. Nie jest to lista zamknięta i wyczerpująca możliwości analityczne, można ją uzupełniać o kolejne kategorie i korzystać z tych, które w danym przypadku są inspirujące, użyteczne i pozwalają na ujęcie kluczowych, z punktu widzenia danego projektu, aspektów badanego zjawiska.

Logiki protestu

Obie analizowane interwencje są wyrazem oporu, przejawem postawy antysystemowej i „nierutynowymi sposobami wywierania wpływu na procesy polityczne, społeczne i kulturowe” oraz mobilizacji opinii publicznej (Della Porta, Diani, Sadza 2009: 183). Decyzje o kształcie takich działań uwzględniają kwestie stopnia radykalności podejmowanej interwencji, jej formy (czy i w jakim zakresie będzie miała charakter akcji bezpośredniej lub ulicznej), ale także tego, czy będzie wymagała złamania prawa i zastosowania przemocy. Istotnym aspektem jest zauważalność i atrakcyjność medialna planowanej aktywności, pozwalająca na zaistnienie w mediach i tym samym zainteresowanie sprawą opinii publicznej. „[I]dealna jest ta strategia, którą uznać można za skuteczną w odniesieniu do władz, uzasadnioną w odniesieniu do potencjalnych zwolenników, satysfakcjonującą w odniesieniu do aktywnych uczestników i nowatorską w oczach mediów” (Rochon 1988: 109, za: Della Porta, Diani, Sadza 2009: 198).

Jak zauważają D. della Porta i M. Diani, protest może opierać się na trzech logikach (Della Porta, Diani, Sadza 2009: 189–197). Logika liczb wiąże się z pozyskaniem jak największej liczby zwolenników, w przypadku ulicznych demonstracji (ale także zbierania podpisów pod petycjami czy projektami ustaw) – z ich masowym charakterem. Celem jest pokazanie, jak wiele osób popiera określony punkt widzenia i proponowane rozwiązania. Choć Aborcyjna Karawana zaczęła się od działania kilkunastu kobiet, to w każdej z miejscowości na jej drodze dochodziło do publicznych zgromadzeń, a w Ottawie pod Parlamentem protestowało około 300 kobiet. Ideą Karawany zdawało się jednak nie tyle zmobilizowanie mas do udziału w pochodzie, co dotarcie z przekazem do jak największej liczby osób, także poprzez bezpośrednie kontakty, i zyskanie w rezultacie poparcia dla żądanych zmian w polityce aborcyjnej. Podobnie działającej logiki liczb można doszukać się w Aborcyjnym Patrolu zorientowanym przede wszystkim na zapewnienie wiedzy o możliwości przerwania ciąży poza systemem, który je uniemożliwia.

Logikę szkód, wiążącą się z niszczeniem mienia czy stosowaniem przemocy, można dostrzec w tych działaniach kanadyjskich aktywistek, które obejmowały zakłócenie i przerwanie obrad Izby Gmin, czy też wtargnięcie na teren rezydencji premiera. Nie jest ona – w postaci dosłownie rozumianej „szkody” – obecna w aktywności Aborcyjnego Patrołu. Jednak, jak dalej wykazujemy, działalność obu grup można rozpatrywać w kategoriach obywatelskiego nieposłuszeństwa, wandalizmu interakcyjnego i feministycznej psujabawy, które wiążą się ze „szkodzeniem” rozumianym jako naruszenie porządku symbolicznego, podważanie reguł i autorytetów, zakłócanie interakcji. W tym sensie Aborcyjny Patrol, szerząc wiedzę o możliwościach pozasystemowego przerwania ciąży, czym obnaża fakt, że restrykcyjne prawo aborcyjne nie działa, wpisuje się w logikę szkód.

W obu analizowanych interwencjach mamy do czynienia z logiką świadectwa, opierającą się na manifestacji silnego, osobistego zaangażowania uczestniczek oraz ich gotowości na niebezpieczeństwa i inne koszty związane z aktywnością. Zarówno udział w Aborcyjnej Karawanie, jak i w Aborcyjnym Patrołu wiązał się z narażeniem na negatywne reakcje ze strony przeciwników liberalizacji prawa aborcyjnego, ale także służb (kanadyjskie aktywistki były inwigilowane ze względu na podejrzenia o powiązania z trockistami – Sethna, Hewitt 2009). Członkinie grupy, która przykuła się łańcuchami w Izbie Gmin, były gotowe na aresztowanie. Takie osobiste zagrożenie było i jest bardzo realne w przypadku aktywistek Aborcyjnego Dream Teamu, których wizerunki i nazwiska są publicznie znane, a one same stają się przedmiotem ataków ze strony grup antyaborcyjnych⁴. Logika świadectwa wiąże się też z działaniami opartymi na obywatelskim nieposłuszeństwie, nawet jeśli przyjmuje ono formę symbolicznych prowokacji (jak np. rzucenie bombą wodną w pusty fotel premiera przez uczestniczkę Aborcyjnej Karawany).

Emocje

Kluczowym aspektem analizowanych interwencji jest ich wymiar emocjonalny. Z jednej strony można stawiać pytania o to, jakie afekty towarzyszyły jednostkom angażującym się w daną aktywność – przy jej planowaniu, na wstępnym etapie i w trakcie, jaka była „dynamika emocjonalna” (Collins 2008). Tym, co mobilizuje jednostki i grupy do działania, jest niezadowolenie, poczucie niesprawiedliwości, gniew, oburzenie, również strach, który przekształca się we wściekłość motywującą do aktywności (Della Porta, Diani, Sadza 2009: 15, 96). W odniesieniu do feministycznego aktywizmu wskazuje się często na znaczenie gniewu – kobiecego „wkurwu” (Nowak 2024), który „eksploduje” w sytuacji nasilenia systemowej przemocy, doświadczanej opresji i uprzedmiotowienia (Szopa 2019; Bednarek 2023; Delap 2024: 239–241; Plaskow 2024). Emocje te leżały u podstaw analizowanych interwencji, wzbudzając u zaangażowanych w nie osób gotowość do poniesienia ryzyka i osobistych kosztów (patrz: opisywana wcześniej logika świadectwa) i skłaniając je do działania i mobilizacji innych. Równie istotne dla działań feministycznych są troska i solidarność (Delap 2024: 239, 251; por. Nash 2013; Ferguson 2014; Majewska 2014). Ich wyrazem w Aborcyjnej Karawanie i Aborcyjnym Patrołu było działanie na rzecz osób, którym system uniemożliwia przerwanie ciąży, stanie po stronie nieuprzywilejowanych, narażonych na cierpienie, utratę zdrowia i życia, wykluczonych z możliwości podejmowania decyzji o własnym ciele i życiu

⁴ Przykładami takich ataków było umieszczenie zdjęć twarzy aktywistek na furgonetce jeżdżącej ulicami polskich miast, z określeniem ich jako „morderczyń”, a kolektynu jako „Aborcyjny Killing Team”, ale także ich zastraszanie (Ambroziak 2020).

(co wyraziście ukazywały performanse kanadyjskich aktywistek pokazujące niesprawiedliwość i nierówności społeczne). Wspólnotowe więzi, oparte na „radykałnej empatii” (określenie stosowane przez aktywistki Aborcyjnego Dream Teamu), trosce, czułości i siostrzanej miłości, stanowią podstawę „energii emocjonalnej” (Collins 2008: 248) i „kultury emocji” (Amenta, Polletta 2008: 286) omawianych kolektywów.

Z drugiej strony przedmiotem zainteresowania mogą być uczucia, które mają zostać wywołane u odbiorców, opierające się na określonej „polityce emocji” – uczucia stają się polem politycznego działania (Delap 2024: 236–237). Analizowane interwencje posługują się inną symboliką i służą wzbudzeniu odmiennych afektywnych nastawień „publiczności”. Aborcyjna Karawana, wykorzystująca motyw śmierci, trumny, pogrzebowego pochodu w czarnej kolorystyce, prezentująca w ulicznych skeczach sceny obrazujące dramat kobiet, którym odmówiono przerwania ciąży, kojarząca je z ofiarami wojny, nagłaśniająca problem „niebezpiecznych aborcji” narażających je na utratę zdrowia i życia, dążyła do wywołania smutku, przygnębienia, rozpaczki, a w konsekwencji oburzenia, niezgody i gniewu. Kanadyjskie aktywistki operowały symbolami nacechowanymi powagą czy pewną podniosłością; polskie działaczki rezygnują z tej tonacji, posługując się humorem, ironią i popkulturowymi nawiązaniem. ADT programowo odrzuca popularne podczas polskich protestów „zapożyczone” symbole jak wieszak czy strój podręcznej, które ewokują cierpienie i przerażenie skalą opresji. W zamian proponuje mówienie o aborcji językiem memów, z ich zanurzeniem w popkulturze, szyderstwem i prześmiewczym dystansem. W ten sposób wpisuje mówienie o doświadczeniu aborcji – wciąż tabuizowanym w dyskursie publicznym – w porządek praktyk wernakularnych, codziennych; służy to normalizacji i destygmatyzacji przerywania ciąży.

Tym, co łączy obie interwencje w wymiarze emocjonalnym, jest odzyskiwanie czy wzmacnianie poczucia sprawczości (kobiety przestają być bezradnymi ofiarami systemowej przemocy) i solidarności. Uwzględnienie szerszej skali emocji pozwala, jak argumentuje C. Hemmings, wyjść poza ograniczenia podejść opartych na empatii i dostrzec możliwość budowania afektywnej solidarności, bazującej na gniewie czy wściekłości wynikającej z afektywnego dysonansu (Hemmings 2012).

Performatywność i karnawalizacja

Analizowane interwencje opierają się na widowiskowych protestach i „teatralnym ośmieszeniu władzy” (Pomieczński 2012: 143), obywatelskich performansach i społecznych happeningach (Krzemień 2021). W obu przypadkach mamy do czynienia z teatralizacją i karnawalizacją działań protestacyjnych, co służy wzbudzaniu zainteresowania i określonych emocji. Można za J. Cohen-Cruz mówić tu o „radykałnym performansie ulicznym”: ekspresywnych zachowaniach przeznaczonych

do publicznego oglądu; radykalnych, bo służących podważeniu utrwalonych układów władzy, istniejącego porządku politycznego i normatywnego; ulicznych – bo odbywających się w przestrzeni publicznej, bez ograniczeń w dostępie (Cohen-Cruz 1998).

Performansem dosłownie rozumianym posłużyła się Aborcyjna Karawana, która zatrzymując się w kolejnych miastach na trasie Vancouver – Ottawa, prezentowała skecze ośmieszające komisje lekarskie odmawiające aborcji i pokazujące dramaty kobiet zmuszonych do przerywania ciąży niebezpiecznymi metodami czy samobójstwa. Mamy tu do czynienia z *guerilla theatre*, ulicznym teatrem o politycznej wymowie (Kowalewski 2014: 204), formą często wykorzystywaną w ulicznych działaniach ruchów feministycznych lat 70. XX w. Aborcyjny Patrol z kolei sięgnął do tradycji aborcyjnych *speak outów*, przedstawiając podczas ulicznych spotkań opowieści o doświadczeniach przerywania ciąży. Osoby, które zatrzymywały się, by porozmawiać lub wziąć materiały, miały także okazję odnotować swoje spostrzeżenia na wystawionej tablicy, co sprzyjało zaangażowaniu postronnych obserwatorek i obserwatorów. Innym wartym wspomnienia elementem są popkulturowe nawiązania – ADT, odwołując się do *Słonecznego patrolu*, w performatywnym geście odtwarza i rekontekstualizuje rozpoznawalne motywy. Widzimy w tym element szerszej strategii – karnawalizacji protestu.

Za K. Majbrodą, nawiązującą do koncepcji M. Bachtina (1975), pojęcie karnawalizacji odnosimy do „konwencji przedstawienia i wizualizacji protestu [...], która szuka wyrazistych form dla zaznaczenia obecności, sprawstwa i bycia «widzianym» określonych podmiotów i społeczności w przestrzeni miasta” (Majbroda 2018: 64). Przyjmując, że „istotą karnawału jest «świat na opak», wyzwanie rzucone władzy i ustalonemu porządkowi”, przekraczanie granic *sacrum/profanum*, uwolnienie od obowiązujących norm i hierarchii (Kowalewski 2014: 202, 201), w obu analizowanych interwencjach można dostrzec elementy karnawalizacji. W przypadku Aborcyjnej Karawany jej wyrazem jest przede wszystkim sam pochód stylizowany na pogrzebowy kondukt i wykorzystanie trumny wypełnionej wieszakami symbolizującymi aborcje robione sposobami zagrażającymi zdrowiu i życiu. Aborcyjny Patrol w przewrotny sposób nawiązuje do działań grup antyaborcyjnych korzystających z furgonetek jeżdżących po ulicach polskich miast, obwieszonych zdjęciami zakrwawionych płodów i hasłami kojarzącymi aborcję ze złem, morderstwem, śmiercią. Tu mamy kolorowy „abortowóz” w landrynkowym kolorze, mający wzbudzać pozytywne skojarzenia z wakacjami. Obie grupy posługują się konkretnymi rekwizytami – „przedmiotami protestu”, będącymi „aktywnymi elementami mobilizacji społecznych oraz protestów ulicznych”, mającymi określoną symbolikę i wymowę (Ślosarski 2021: 11). Także wykorzystywane kolory nabierają politycznego charakteru, służąc nie tylko identyfikacji wizualnej i uzewnętrznieniu wartości, ale także podtrzymywaniu tożsamości grupy (Ślosarski 2021: 53).

Widzialność i medializacja

Wyjście na ulicę, podjęcie niekonwencjonalnych społecznych interwencji służy zaznaczeniu obecności w przestrzeni publicznej, zyskaniu zauważalności, widzialności protestu, stojących za nim grup i celów (Ślosarski 2021: 56). Kluczowe jest rozpowszechnienie przekazu w mediach – „możliwość dotarcia do opinii publicznej jest jednym z warunków koniecznych skutecznego działania” (Della Porta, Diani, Sadza 2009: 185). Jak podkreśla B. Ślosarski, „uwidzialnieniu” protestujących i nagłaśnianych przez nich problemów służy „odpowiednie użycie ciał i przedmiotów w proteście” (Ślosarski 2021: 50). Zdaniem M. Kowalewskiego do wzbudzenia zainteresowania mediów i mobilizacji uczestników wykorzystuje się opisany wyżej „karnawałowy repertuar” (Kowalewski 2014).

Podjmując interwencję, można zaplanować zatem działania tak, by ich obraz był atrakcyjny dla kamer i fotoreporterów, co B. Ślosarski (odwołując się do rozważań R. Drozdowskiego) określa mianem „dokamerowości” (Ślosarski 2021: 55). B.M. Freeman (2011) opisuje strategię medialną wykorzystaną przez organizatorki Aborcyjnej Karawany. Zajmowały się nią dwie doświadczone dziennikarki – Anne Roberts i Kathryn Keate – które, prócz tradycyjnych form takich jak organizowanie konferencji prasowych czy przygotowywanie komunikatów dla mediów, skupiły się także na tworzeniu dramatycznych obrazów, bazujących na motywach przewodnich akcji, jak trumna z wieszakami czy procesja żałobna, i chwytliwych haseł (Freeman 2011). Sethna i Hewitt opisują reakcje mediów, w których pojawiały się wyrazy zdumienia i dezaprobaty dla działań tak jawnie transgresyjnych i naruszających normy płciowe (Sethna, Hewitt 2009).

Współcześnie – co wyraźnie widać na przykładzie Aborcyjnego Dream Teamu – dużą rolę w tworzeniu i upowszechnianiu obrazów i informacji o podejmowanych interwencjach oraz innych działaniach odgrywają media społecznościowe, w których można publikować komunikaty produkowane i kontrolowane przez samą grupę, mającą tym samym wpływ na ich treść i formę oraz moment ich trafienia do szerszej publiczności. Tak też analizowana interwencja została zrelacjonowana w kanałach społecznościowych ADT: dokumentacja wydarzeń przeplatała się ze starannie zainscenizowanymi fotografiami (jak wspomniane zdjęcie na wieżyczce ratowniczej) czy obrazami pokazującymi osoby pozujące w ubraniach z proaborcyjnymi hasłami albo gadżety, jak wlepki czy pudełeczko z napisem „tabletki aborcyjne” kreatywnie użyte w przestrzeni publicznej. Tego rodzaju zdjęcia dobrze wpisują się w wiralną logikę memów internetowych, z której ADT doskonale potrafi korzystać. Dyskusowanie o aborcji językiem memów, za pomocą popkulturowych klisz i charakterystycznych elementów (polskiego) folkloru internetowego, zmienia zasadniczo ton debaty i wpływa na normalizację przerywania ciąży jako elementu codziennego życia.

Obywatelskie nieposłuszeństwo, wandalizm interakcyjny, „psujabawa”

Obie analizowane interwencje sięgają po niekonwencjonalne, nowatorskie, przyciągające uwagę mediów i opinii publicznej, formy aktywności, co jest charakterystyczne dla kontestacyjnej działalności ruchów społecznych. Działania te często balansują na granicy prawa (czasem je przekraczając), wiążą się z naruszeniem obowiązujących norm, reguł życia społecznego, interakcyjnych rytuałów. Interpretacyjną ramę tworzą tu koncepcje obywatelskiego nieposłuszeństwa, interakcyjnego wandalizmu oraz feministycznej „psujabawy”. Pierwsza z nich jest z reguły odnośna do czynów bezprawnych, tj. naruszających obowiązujące w danym miejscu i czasie przepisy, przy czym naruszenie to jest dokonywane w sposób intencjonalny i jawny, z gotowością poniesienia odpowiedzialności, komunikowane – publicznie nagłośnione, oraz dyktowane względami moralnymi (sprzeciw wobec niesprawiedliwego prawa) (Stoczewska 2013). Nawet jeśli akt ten sam w sobie nie prowadzi do zmiany wadliwego, z punktu widzenia podejmujących go obywateli i obywaterek, prawa, to „zmienia kształt debaty publicznej lub otwiera sferę publiczną na nowe tematy i argumenty” (Kaczmarczyk 2013: 39). Z obywatelskim nieposłuszeństwem mamy do czynienia w przypadku aktywistek Aborcyjnej Karawany, które naruszyły zasady bezpieczeństwa publicznego, wkraczając na teren rezydencji premiera, a przede wszystkim zakłócając posiedzenie Izby Gmin. W kategoriach obywatelskiego nieposłuszeństwa można także opisywać aktywność Aborcyjnego Dream Teamu, który wbrew restrykcyjnemu prawu aborcyjnemu w Polsce działa na rzecz dostępu do przerywania ciąży farmakologicznie, w warunkach domowych (edukuje, udziela emocjonalnego wsparcia, dostarcza niezbędnych informacji), choć *de facto* działalność ta nie łamie prawa. Jak stwierdzają same aktywistki ADT: „my będziemy pomagać w aborcjach dalej – bez wstydu, bez oceniania i bez lęku. Jeśli prawo nie szanuje nas, to my nie mamy obowiązku szanować tego prawa” (ADT 2024).

Analizowane akcje można też opisywać w kategoriach wandalizmu interakcyjnego (Duneier, Molotch 1999; Garfinkel 2007), rozumianego jako świadome naruszenie, „niszczenie” porządku interakcji, opartego na niepisanych zasadach rozmowy i współobecności, rytuałach wzajemnych relacji i normach zachowania (por. Goffman 2006). Zakłóceniem bezpiecznej, bo przewidywalnej interakcyjnej przestrzeni jest już samo wkroczenie weń z tematem aborcji – niewygodnym, przemilczanym, tabuizowanym ze względu na stygmatyzację przerywania ciąży. Zaburzenie ciszy wokół aborcji, zmuszenie do konfrontacji z dramatem kobiet, którym odmówiono przerwania ciąży, zagrożeniem zdrowia i życia w związku z aborcjami dokonywanymi samodzielnie, niebezpiecznymi metodami – co zawierały przekazy (wizualne i performatywne) Aborcyjnej Karawany – może być przykładem interakcyjnego wandalizmu. Takie komunikaty mają wywoływać

u odbiorców uczucie dyskomfortu, zakłopotania, zażenowania, sprzeciwu. Sam pochód, stylizowany na pogrzebowy kondukt przechodzący ulicami kanadyjskich miast i miasteczek, też jest przejawem naruszenia czy nadużycia przyjętej symboliki. Aborcyjny Patrol idzie dalej, nie tylko mówiąc głośno o aborcji, ale także ją normalizując i oswajając – opisując przebieg aborcji farmakologicznej i związane z nim fizjologiczne odczucia czy pokazując liczby kobiet, które przerywają ciążę (wbrew społecznemu przekonaniu, że jest to zjawisko marginalne).

W kontekście tych interwencji przydatną kategorią analityczną jest figura „feministycznej psujabawy” S. Ahmed (Ahmed 2024), związana z ujawnianiem prawdy o przemocy i nierównościach, z „obnażaniem problemu”; przerwanie komfortowego milczenia psuje dobry nastrój i samopoczucie interakcyjnych partnerów i partnerek. Trafność zastosowania tych koncepcji w analizie obu przypadków potwierdzają społeczne, medialne reakcje na opisywane działania. Zachowanie aktywistek spotykało się z krytyką, oburzeniem, niedowierzaniem, nie tylko ze względu na obszar ich działania (dostęp do aborcji), ale także ze względu na wyjście z przypisanej kobietom roli (biernej, podporządkowanej, milczącej, akceptującej *status quo*, „grzecznej”) i podjęcie antysystemowej aktywności w sferze publicznej.

Zakończenie

Zarówno Aborcyjna Karawana, jak i Aborcyjny Patrol są formą protestu, „miejscami kontestacji” (Wilson 1973: 227, za: Della Porta, Diani, Sadza 2009: 183) zastanej rzeczywistości – restrykcyjnego prawa aborcyjnego oraz, szerzej, stygmatyzacji i tabuizacji przerywania ciąży. Ich analiza pozwoliła nie tylko scharakteryzować dwie konkretne feministyczne interwencje na rzecz dostępu do aborcji, ale także zidentyfikować elementy wspólne i różnice, co wzmacnia eksploracyjny walor badania. Przyjrzenie się owym punktom przecięcia z kolei dało asumpt do odnalezienia teoretycznie ugruntowanych kategorii, które umożliwiły uchwycenie złożoności i zróżnicowania podjętych w ramach wybranych interwencji działań.

Wykorzystane przez nas kategorie analityczne – logiki protestu, emocje, performatywność, karnawalizacja, widzialność, medializacja, obywatelskie nieposłuszeństwo, wandalizm interakcyjny, wreszcie „feministyczna psujabawa” – mogą pełnić rolę pojęć uwrażliwiających w rozumieniu Herberta Blumera (Blumer 2007; Woroniecka 2016). Stanowią one narzędzia heurystyczne, otwarte na modyfikacje w toku badań empirycznych, pozwalające uchwycić dynamikę i złożoność feministycznych interwencji w różnych kontekstach społecznych. Wskazują, na co zwrócić uwagę w obserwacji i analizie tego rodzaju zjawisk społecznych, jakie pytania warto stawiać i jakie wymiary można i warto uwzględnić.

Analiza dwóch studiów przypadków – kanadyjskiego z 1970 r. i polskiego z 2023 r. – pozwala uchwycić zarówno transnarodową ciągłość, jak i zmienność

strategii feministycznego aktywizmu na rzecz dostępu do aborcji. Obie interwencje są wyrazem oporu wobec restrykcyjnego prawa i stygmatyzacji przerywania ciąży, ale różnią się formą, tonacją emocjonalną i sposobem komunikacji. Aborcyjna Karawana operowała dramatycznymi symbolami i powagą, skupiała uwagę na nierównościach społecznych w dostępie do aborcji, zagrożeniu życia i zdrowia kobiet zmuszonych do przerywania ciąży niebezpiecznymi metodami. Aborcyjny Patrol posłużył się humorem, ironią i popkulturowymi odniesieniami, koncentrując się na detabuizacji aborcji i udostępnianiu informacji o możliwościach przerywania ciąży poza systemem, który go zabrania, promowaniu „radikalnej empatii” i samopomocy aborcyjnej. Aborcyjna Karawana oczekiwała reakcji od polityków, w zupełnie dosłownym sensie – do nich się kierowała. Aborcyjny Patrol, organizowany w warunkach dostępności tabletek do aborcji farmakologicznej, propaguje skupienie na samoorganizacji i działaniach pozasystemowych.

Są to interwencje o charakterze politycznym, społecznym i edukacyjnym, dyskursywnym i medialnym. Obnażają mechanizmy porządku społecznego opartego na systemowej przemocy, opresji i dyskryminacji, zmieniają dyskurs, świadomość i praktyki społeczne dotyczące aborcji, przyczyniając się do społecznej zmiany.

Bibliografia

- Aborcyjny Dream Team (b.d.), Profil na Facebooku [Post] (dostęp: 15.11.2025).
- Ackerman K., Stettner S. (2019), „*The public is not ready for this*”: 1969 and the long road to abortion access, „Canadian Historical Review”, vol. 100(2), s. 239–256, <https://doi.org/10.3138/chr.2018-0082-3>
- Action Canada (2020), *Abortion Caravan: Celebrating 50 years. Action Canada for Sexual Health & Rights*, <https://www.actioncanadashr.org/campaigns/abortion-caravan-celebrating-50-years> (dostęp: 12.11.2025).
- ADT, Aborcyjny Dream Team (2024), *Aborcyjny Dream Team po głosowaniu: Tak się kończą koalicje z konserwatystami*, „Krytyka Polityczna”, <https://krytykapolityczna.pl/kraj/aborcyjny-dream-team-po-glosowaniu-tak-sie-koncza-koalicje-z-konserwatystami/> (dostęp: 20.11.2025).
- Ahmed S. (2024), *Przewodnik feministycznej psujzabawy*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Ambroziak A. (2020), *Trybunał ośmiela fundamentalistów. Jeżdżą nowebusy z hasłami o „ofiarach aborcji” i „morderczyniach*”, OKO.Press, <https://oko.press/trybunał-osmiela-fundamentalistów-jezdza-nowe-busy-z-hasłami-o-ofiarach-aborcji-i-morderczyniach> (dostęp: 15.11.2025).
- Amenta E., Polletta F. (2008), *Czy należy zajmować się uczuciami? Wskazówki wypływające z nowatorskiej niegdyś koncepcji badań ruchów społecznych*,

- [w:] K. Górlach, P.H. Mooney (red.), *Dynamika życia społecznego: Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 281–294.
- Baer H. (2016), *Redoing feminism: Digital activism, body politics, and neoliberalism*, „Feminist Media Studies”, vol. 16(1), s. 17–34, <https://doi.org/10.1080/14680777.2015.1093070>
- Bednarek J. (2023), *Nieprzyjemne uczucia: Feminizm, queer i negatywność*, „Czas Kultury”, t. 39(4), s. 21–32.
- Blumer H. (2007), *Interakcjonizm symboliczny: Perspektywa i metoda*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków.
- Chrzczonowicz M. (2022), *W ciąży mamy być szczęśliwe, po poronieniu smutne, po aborcji ma nas nie być [BRONIARCZYK]*, OKO.Press, <https://oko.press/w-ciazy-mamy-byc-szczesliwe-po-poronieniu-smutne-po-aborcji-ma-nas-nie-byc-broniarczyk> (dostęp: 15.11.2025).
- Chrzczonowicz M. (2023), „*Nie uważam, że jest ok, ale moi uczniowie mogą jej potrzebować*”. *Co we Władysławowie mówią o aborcji*, OKO.Press, <https://oko.press/nie-uwazam-ze-jest-ok-ale-moi-uczniowie-moga-jej-potrzebowac> (dostęp: 15.11.2025).
- Chrzczonowicz M. (2024), „*Pokazali nam fakera*”. *Jak Polki zareagowały na porażkę ustawy aborcyjnej*, OKO.Press, <https://oko.press/pokazali-nam-fakera-jak-polki-zareagowaly-na-porazke-ustawy-aborcyjnej-tekst-roku> (dostęp: 15.11.2025).
- Cohen-Cruz J. (red.) (1998), *Radical Street Performance: An International Anthology*, Routledge.
- Collins R. (2008), *Ruchy społeczne jako obiekt uwagi emocjonalnej*, [w:] K. Górlach, P.H. Mooney (red.), *Dynamika życia społecznego: Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 247–261.
- Cullen P., Korolczuk E. (2019), *Challenging abortion stigma: Framing abortion in Ireland and Poland*, „Sexual and Reproductive Health Matters”, vol. 27(3), s. 6–19, <https://doi.org/10.1080/26410397.2019.1686197>
- Delap L. (2024), *Feminizmy: Historia globalna*, Wydawnictwo Drzazgi, Okoniny.
- Della Porta D., Diani M., Sadza A. (2009), *Ruchy społeczne: Wprowadzenie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Derra A. (2015), *Feminizm. Tworzenie poprzez zmianę*, „AVANT. The Journal of the Philosophical-Interdisciplinary Vanguard”, vol. VI(1), s. 11–15, <https://doi.org/10.26913/60102015.0108.0001>
- Dunaj B. (red.) (1996), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wilga, Warszawa.
- Duneier M., Molotch H. (1999), *Talking city trouble: Interactional vandalism, social inequality, and the „urban interaction problem”*, „American Journal of Sociology”, vol. 104(5), s. 1263–1295, <https://doi.org/10.1086/210175>
- FEDERA (2001), *Prawa i zdrowie reprodukcyjne i seksualne: Przewodnik*, wyd. 2, Federacja na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny.

- FemFund (2022), *Jest opresja – jest opór*, Fundusz Feministyczny, https://femfund.pl/wp-content/uploads/Raport-o-feminizmie-w-Polsce_FemFund-2022.pdf (dostęp: 30.10.2025).
- Ferguson A. (2014), *Feminist love politics: Romance, care, and solidarity*, [w:] A.G. Jónasdóttir, A. Ferguson (red.), *Love. A Question for Feminism in the Twenty-First Century*, Routledge, s. 250–264.
- Flyvbjerg B. (2005), *Pięć mitów o badaniach typu studium przypadku*, „Studia Socjologiczne”, t. 2(177), s. 41–69.
- Freeman B.M. (2011), *Beyond Bylines: Media Workers and Women’s Rights in Canada*, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, ON.
- Garfinkel H. (2007), *Studia z etnometodologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Goffman E. (2006), *Rytuał interakcyjny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Helios J., Jedlecka W. (2016), *Wpływ feminizmu na sytuację społeczno-prawną kobiet*, E-Wydawnictwo, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław.
- Hemmings C. (2012), *Affective solidarity: Feminist reflexivity and political transformation*, „Feminist Theory”, vol. 13(2), s. 147–161, <https://doi.org/10.1177/1464700112442643>
- Kaczmarczyk M. (2013), *Nieposłuszeństwo obywatelskie a demokracja*, „Studia Socjologiczne”, t. 208(1), s. 21–40.
- Kołodziej E. (2023), *Aborcyjny Dream Team rusza w wakacyjną trasę po nadmorskich miejscowościach*, Vogue Polska, <https://www.vogue.pl/a/aborcyjny-dream-team-odbedzie-wakacyjna-trase-po-polsce> (dostęp: 15.11.2025).
- Kowalewski M. (2014), *Karnawalizacja protestu*, „Stan Rzeczy”, nr 7, s. 198–216.
- Kozuch A., Marzec I. (2014), *Studium przypadku jako strategia badawcza w naukach społecznych*, „Zeszyty Naukowe / Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki”, t. 172(2), s. 32–44, <https://doi.org/10.5604/17318157.1127093>
- Krzemień M. (2021), *Nie jestem naczyniem! Performatywne obywatelstwo uczestniczek Protestów Kobiet*, [w:] E. Dziwak, K. Gheorghe (red.), *Wokół strajków kobiet*, ArchaeGraph Wydawnictwo Naukowe, Starowa Góra.
- Majbroda K. (2018), *Wrocławski Marsz Równości jako przykład karnawalizacji protestu w przestrzeni miejskiej. Perspektywa antropologiczna*, „Journal of Urban Ethnology”, vol. 16, s. 63–80.
- Majewska E. (2014), *Love in translation: Neoliberal availability or a solidarity practice?*, [w:] A.G. Jónasdóttir, A. Ferguson (red.), *Love. A Question for Feminism in the Twenty-First Century*, Routledge, s. 207–219.
- Malinowska E. (2000), *Feminizm europejski, demokracja parytetowa a polski ruch kobiet: socjologiczna analiza walki o równouprawnienie płci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Mina A.X. (2019), *Memes to Movements: How the World’s Most Viral Media Is Changing Social Protest and Power*, Beacon Press, Boston.

- Nash J.C. (2013), *Practicing love: Black feminism, love-politics, and post-intersectionality*, „Meridians: Feminism, Race, Transnationalism”, vol. 11(2), s. 1–24.
- Nelson R. (1997), *TV Drama in Transition: Forms, Values and Cultural Change*, Palgrave Macmillan, London.
- No Choice: Canadian Women Tell Their Stories of Illegal Abortion* (2023), Second Story Press.
- Nodzyńska P. (2023), *Abortowóz Landryna rusza nad polskie morze. „Wyrok nas nie uciszy”* [WIDEO], „Gazeta Wyborcza”, <https://wyborcza.pl/7,82983,29946044,abortowoz-landryna-rusza-nad-polskie-morze-wyrok-nas-nie.html> (dostęp: 15.11.2025).
- Nowak A. (2024), *Wyp***dalać! Historia kobiecego gniewu*, Znak Horyzont, Kraków.
- Pawłowska B. (2011), *Studium przypadku (Case study)*, [w:] K.T. Konecki, P. Chomczyński (red.), *Słownik socjologii jakościowej*, Difin, Warszawa.
- Plaskow J. (2024), *The uses of anger in women’s, gender, and sexuality studies*, „Philosophy and Global Affairs”, vol. 4(2), s. 237–243, <https://doi.org/10.5840/pga202512273>
- Pomociński A. (2012), *Ruch alterglobalny: Między buntem a happeningiem*, [w:] A. Pomociński, W. Kuligowski (red.), *Oblicza buntu. Praktyki i teorie sprzeciwu w kulturze współczesnej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 135–149.
- Rise Up (b.d.), *Abortion Caravan – Rise Up!*, Feminist Digital Archive [Dataset], <https://riseupfeministarchive.ca/events/abortion-caravan> (dostęp: 20.10.2025).
- Różyńska J. (2016), *Rozwój i ochrona praw reprodukcyjnych jako praw człowieka*, [w:] B. Namysłowska-Gabrysiak, K. Syroka-Marczewska, A. Walczak-Żochowska (red.), *Prawo wobec problemów społecznych. Księga jubileuszowa profesor Eleonory Zielińskiej*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Saurette P., Gordon K. (2016), *Changing Voice of the Anti-abortion Movement: The Rise of „Pro-woman” Rhetoric in Canada and the United States*, University of Toronto Press, Toronto.
- Sethna C., Hewitt S. (2009), *Clandestine operations: The Vancouver Women’s Caucus, the Abortion Caravan, and the RCMP*, „Canadian Historical Review”, vol. 90(3), s. 463–496, <https://doi.org/10.3138/chr.90.3.463>
- Sethna C.L., Hewitt S. (2018), *Just Watch Us: RCMP Surveillance of the Women’s Liberation Movement in Cold War Canada*, McGill-Queen’s University Press, Montreal.
- Sethna C., Stettner S. (2015), *The women are coming: The Abortion Caravan of 1970*, ActiveHistory.ca, <https://activehistory.ca/blog/2015/05/11/the-women-are-coming-the-abortion-caravan-of-1970/> (dostęp: 20.10.2025).
- Sroczyński G. (2020), *Broniarczyk: Pomogliśmy przy dwóch tysiącach aborcji. I nikt nas nie ściga*, <https://next.gazeta.pl/next/7,151003,26489517,broniarczyk-pomogliśmy-przy-dwoch-tysiacach-aborcji-i-nikt.html> (dostęp: 15.11.2025).

- Stake R.E. (2005), *Qualitative case studies*, [w:] N. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research*, wyd. 3, Sage Publications, s. 433–466.
- Stettner S. (2013), „We are forced to declare war”: *Linkages between the 1970 Abortion Caravan and women’s anti-Vietnam war activism*, „Histoire Sociale/Social History”, vol. 46(92), s. 423–441, <https://doi.org/10.1353/his.2013.0054>
- Stettner S. (red.) (2016), *Without Apology: Writings on Abortion in Canada*, AU Press, <https://doi.org/10.15215/aupress/9781771991599.01>
- Stoczewska B. (2013), *Jeszcze raz o obywatelskim nieposłuszeństwie: interpretacje, spory wokół pojęcia*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, t. 14(3), s. 83–99.
- Strumińska-Kutra M., Koładkiewicz I. (2012), *Studium przypadku*, [w:] D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 1–40.
- Szelewa D. (2017), *Prawa reprodukcyjne w Europie i w Polsce: Zakaz, kompromis, czy wybór?*, ICRA, Friedrich-Ebert-Stiftung, Warszawa.
- Szopa K. (2019), *Gniew – wokół feministycznej krytyki kreatywności*, „Czas Kultury”, t. 35(1), s. 94–101.
- Szymczak M. (red.), (1990), *Słownik języka polskiego*, t. 1: A–K, wyd. 6, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Ślosarski B. (2021), *Przedmioty protestu: Kultury materialne współczesnych ruchów społecznych*, Nomos, Kraków.
- Wells K. (2020), *The Abortion Caravan: When Women Shut Down Government in the Battle for the Right to Choose*, CELA, Toronto.
- Wężyk K. (2023), *Aborcyjna Landryna ruszyła w Polskę. Kibice nie żałują sobie prezerwatyw, obiecują okleić wlepkami pociąg*, Wysokie Obcasy, <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,163229,30031030,aborcyjna-landryna-w-trasie.html?disableRedirects=true> (dostęp: 15.11.2025).
- Wierciński J. (2023), *Aborcyjny Patrol na plaży w Brzeźnie. O aborcji bez tabu*, Zawsze Pomorze, <https://www.zawszepomorze.pl/artukul/9177,aborcyjny-patrol-na-plazy-w-brzeznie-o-aborcji-bez-tabu> (dostęp: 15.11.2025).
- Woroniecka G. (2016), *Co znaczy „rozumieć” w „perspektywie i metodzie” interakcjonizmu symbolicznego Herberta Blumera?*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 8(44), nr 4, s. 51–66, <https://doi.org/10.18290/rns.2016.44.4-3>
- Yin R.K. (2024), *Studium przypadku w badaniach naukowych: Projektowanie, metody i zastosowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.